

רפורמה משפטית בחיים שלנו

הרב טוביה שלמה בר-אילן

החושן מכפר על הדינים

"וְנִשְׂא אֶהָרֶן אֶת־שְׁמוֹת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט עַל־לִבּוֹ בְּבָאֵן אֶל־הַקֹּדֶשׁ לְזִכְרֹן לִפְנֵי ה' תָּמִיד. וְנָתַתְּ אֶל־חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת־הָאוּרִים וְאֶת־הַתְּמִימִים וְהָיָה עַל־לֵב אֶהָרֶן בְּבָאֵן לִפְנֵי יְקֹנֵק וְנִשְׂא אֶהָרֶן אֶת־מִשְׁפַּט בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל עַל־לִבּוֹ לִפְנֵי ה' תָּמִיד"¹.

אנו עומדים בימים סוערים, שבהם אנחנו עוסקים בין השאר בסוגיות הנוגעות למערכת המשפט, וצריך להתמודד עם זה בכמה רמות. יש שאלות עקרוניות העוסקות בדרכים הנכונות לדרכי מינוי השופטים, אופי עבודתם וכיוצא בזה. יש שאלות מעשיות העוסקות בדרך בה עלינו לממש את אותם עקרונות וכיצד להתמודד עם החולקים על אותם עקרונות. שאלות אלו חשובות בכל דור ובמיוחד בדור תחיית עם ישראל בארצו. אמנם, ראוי להקדיש מחשבה על השאלות המופשטות יותר – מהם ערכי המשפט הראויים, ומתוך כך לבחון את משמעותם גם בחיים הפרטיים ובשגרה היומיומית שלנו.

ר' יצחק עראמה, בעל ה'עקידת יצחק', שהיה מגדולי הדרשנים בדור 'גירוש ספרד', מביא את דברי חז"ל: "חושן מכפר על הדין, דכתיב: 'ועשית חושן משפט'² וכוונתם הפשוטה היא שהחושן מכפר על עיוות הדין. אפשר להבין את הקביעה הזאת באופן טכני, שלפיו עצם זה שהכהן הגדול הולך לבוש חושן – הדבר הזה מכפר על עיוות הדינים על ידי שופטים. אך העקידת יצחק (שמות שער נא, פרשת תצווה) מסביר זאת באופן רציונלי:

"ירצו שהמתבונן במעשה החושן ובעניינו יתקן עצמו מאד בדבר המשפט עד שלא יחטא בו בשום צד מהצדדים שאדם עשוי לחטוא בו".

כלומר, לא מדובר רק בעניין מיסטי אלא בהכוונה מעשית. מטיבו של החושן נלמד כיצד לעשות משפט צודק ולהימנע מעיוות הדין. בהקשר הזה הוא מציין לארבעה עניינים העלולים לגרום לעיוות הדין וכיצד אנו לומדים להימנע מהם על ידי התבוננות ממעשה החושן.

הקפדה על יושר הדין

העניין הראשון הוא של האזהרה שלא להכיר פנים במשפט. השופט מעוות לעתים את הדין משום שיש לו אינטרס מסוים. לא מדובר בהכרח באינטרס של שוחד – שהוא שחיתות גמורה וקשה לחשוך בכך דיין מן השורה – אלא בכך שהוא מכיר פנים ומכבד בעל דין אחד יותר מבעל הדין השני. בין אם בגלל הכבוד שיש לאותו בעל דין, או העושר שלו, או שאחד הצדדים נחשב בעיני השופט כ'מלך הארץ' והשני הוא בתחתית החברה. באופן טבעי – השופט יכיר פנים. על כך אומרים לו ללמוד מן החושן ששני בעלי הדין צריכים להיות בעיניו שווים, משום שבחושן כתובים שמות שבטי ישראל כסדר לידתם. לא עושים שם חשבון מי מהם יותר גדול. "לא ניכר שוע לפני דל", כלשון העקידת יצחק (שם). צריך שיהיה שוויון בפני החוק ושיהיה שוויון בפני השופט. זה לא קל להתגבר על ההטיות הטבעיות שיש לאדם שמגיע לפניו דין. אדם נוטה באופן אוטומטי להצדיק את מי שדומה לו, וזה אתגר מאוד גדול.

העניין השני שעליו מדבר העקידת יצחק הוא "כקטון כגדול תשמעון – שיהיה חשוב לפניו דין של פרוטה כדין של מאה מנה". השופט עלול לזלזל בתיק משפטי 'קטן', שכרוך במחלוקת כספית לא גדולה. מהחושן נלמד שלא לזלזל בכך, משום ששובצו בו גם אבנים יקרות וגם אבנים פשוטות³. הדבר הזה אומר לנו שכמו שאסור לך, השופט והדיין, לזלזל באנשים פחותי מעלה, כך אסור לך לזלזל בדין פחות מעלה.

כאן ראוי להדגיש, שמלבד החשיבות לברר את האמת האלוקית בכל מקרה ומקרה, יש לתת את הדעת לכך שאם יש מישהו שבא לדון על פרוטה – כנראה שהיא חשובה עבורו. הרבה פעמים, העיקרון או התחושה שנעשה כאן עוול הם החשובים, ודווקא אליהם צריך לתת את המענה. התביעה בבית הדין היא לפעמים הפתח של האדם כדי לדון על העוול שהיה לטענתו, או מחמת הזלזול שהוא חש מכיוונו של הוולת, וממילא על הדיין לעסוק בנושא זה בכובד ראש כפי שהוא דן על 'מאה מנה'.

¹ שמות כח, כט-ל.

² ערכין טז א.

³ השאלה ביחס לזיהוי האבנים ששובצו בחושן היא שאלה גדולה וקשה. מומלץ לעיין בספרו של פרופ' זהר עמר הי"ו 'החן שבאבן' שעוסק בשאלה זו.

הענין השלישי הוא "לא תגורו מפני איש". הדין עלול לפחד מאנשים באופן שיגרום לו להטות את הדין. על כך אומרים לו שילמד מן החושן, שבו חקוק השם המפורש. השם המפורש היה נתון בין קפלי החושן והוא מבטא את הצו האלוקי המוטל על הדין לדון ביושר וממילא להימנע מהטיית הדין.

העניין הרביעי הוא הטיית דין בשל חוסר ידיעה של הדיין. בחושן נמצאים ה'אורים ותומים' העוזרים בבירור הספקות, ובכך מבטאים את בירור הדין לאמיתו.⁴

הידישקייט שבלימוד בבא מציעא

אתם לא שופטים, אבל לכל אדם יש צד בחייו שבו הוא שופט. הוא שופט את עצמו על התנהגותו, ובטח שבמקרה שהוא נמצא בעמדה של חינוך – כמפקד או כמורה וגם כהורה לילדים – הוא נדרש לשפוט במריבות כאלה ואחרות.

הרב קוק מתייחס (אורות התשובה יג, ה) לכלל הנוגע לעניין הזה:

"דרך התשובה היותר מקורית וטובה, הנובעת מאור התורה בעולם, היא השנון בחלק דיני ממונות וכל המשפטים שבין אדם לחברו, הכלולים אצלנו בלמוד "חושן משפט", בכל הבקאות הגירסאית היותר בהירה וכל החריפות הישרה והרחבה היותר אפשרית".

כשאדם לומד בבא מציעא, הוא לא מבין איפה פה הידישקייט (היהדות). כשהוא לומד מסכתות כמו שבת או סוכה, הוא יכול להבין שיש כאן עניין דתי של בין אדם למקום. אפילו אם אדם לומד מסכת קידושין הוא יכול לומר לעצמו שעיסוק בקידושין – קשור לענייני קדושה שהיא מיסודות הבית היהודי. אבל כשאדם לומד סוגיות כמו 'שניים או חזין' או 'תקפו כהן' – שעוסקות בשאלות ממוניות, הוא עלול שלא להבין את הקשר בינן לבין היהדות. לכן, מבהיר הרב קוק שדווקא הסוגיות מסוג זה הן אור התורה בעולם.

הסוגיות הממוניות עוסקות בחיים עצמם. הסוכה היא אמנם מצווה, אך היא אינה חלק מהחיים. 'חושן משפט' והיחסים הממוניים שלך הם חלק מהחיים עצמם. האתגר הוא לראות איך אני חי את החיים כשהם מוארים באור התורה, ולא רק שארגיש את האור הזה כשאני מקיים מצוות כמו סוכה או כשאני מתפלל. אני צריך לראות איך ההתנהלות שלי בעולם ומול הזולת מסדרת על פי הכללים של התורה. הדינים הללו עוסקים בעניינים שעליהם דיבר העקדת יצחק: איך אני יודע להיות ענייני, איך אני לא מתעדרף אנשים ולא מזלזל בדברים קטנים. כשאדם ביחסים עם זולתו עליו תמיד להבחין – שמא דברים שבעיניו הם פחותי ערך, בעיני הזולת הם משמעותיים מאד⁵, ועל כך אמרו חז"ל "מאי 'על כל נעלם' אמר רב: זה ההורג כינה בפני חברו ונמאס בה וכו"⁶.

כל הדברים הללו אלה דברים שמלווים אותנו במשך החיים. כולם מדברים על רפורמה משפטית במדינה, אך לא פחות מכך אנו צריכים לקיים 'משפט צדק' בחיינו אנו. זה חלק מתפקדנו בשיבה – לבנות את האישיות שלנו כך שנהיה שופטים טובים – כלפי הזולת, כלפי עצמנו. כל אחד במעגלים ובתחומים שלו, ובטח מי שממונה ואחראי על אחרים – כמו מדריך ומפקד – חייב לשים על לבו את הדברים הללו.

המשפט שייך לכולם ודורש נציגות לכולם

מעבר לדבריו המאירים של ה'עקדת יצחק' ביחס לטיבו של המשפט, אפשר להתבונן בטיבו של החושן מנקודה אחרת. שבטי ישראל כולם כתובים על החושן, והדבר מעיד על הקשר בין המשפט ובין כלל השבטים. הרד"צ הופמן (ריש פרשת דברים) משווה בין פרשיות מינוי השופטים בפרשות יתרו ודברים ואומר שיתרו הדגיש בעיקר את המעלות המוסריות ואת המעלות השכליות הנדרשות מהדיינים. אבל משה רבנו אמר "הבו לכם אנשים חכמים ואשימם בראשיכם". בכך הוא מבטא שהוא רוצה אנשים שהעם מאמין בהם. וכלשונו: "בכל זאת ראה הוא להכרחי, שהעם יצביע לו על האנשים שהוא הוגה להם אמון".

בסופו של דבר, השופטים צריכים להיות מחוברים לעם וחלק ממנו. אין התורה שותפה למחשבה ולרעיון לפיו השופטים צריכים לשקף את דעת ה'אליטות', אלא אדרבה, הם צריכים לייצג את כל שכבות האוכלוסיה. זה קשור לדברים שעליהם דיברנו קודם –

⁴ משפט לשונו של ה'עקדת יצחק' נראה שאכן ניתן לשאול שאלות הלכתיות את ה'אורים ותומים' וזה לכאורה שלא כשיטת הרמב"ם ואכמ"ל.

⁵ שמעתי לפני זמן מה סיפור מקצין בקבע. הוא סיפר שהיה לו חייל לא ממושמע ושפעם אותו חייל רצה משהו והקצין הבטיח שידאג לו. החייל אמר לו "אתה סתם אומר", ובאמת בסוף הוא דאג לאותו דבר שמבחינתו, כמפקד, היה דבר טיפשי. מאותו יום שהוא דאג לאותו חייל, החייל היה הכי ממושמע בבסיס. עבורך זה לא משמעותי, אבל עבור החייל זה משמעותי מאוד כי ראו אותו והתייחסו אליו.

⁶ חגיגה ה.

משום שאם כל השופטים הם מאוכלוסיה מסוימת, הם נוטים באופן טבעי לצד אחד ומכירים פנים. כשיש שופטים מכל האוכלוסיה – יש להם מבט הרבה יותר רחב.

בחושן המשפט נזכרים כל השבטים וגם בסנהדרין, אנחנו לא אומרים שכולם צריכים להיות משבט יהודה או שבט לוי וכדו'. כשמשנה רבנו בוחר את 70 הזקנים הראשונים, אין הוא בוחר את החכמים ביותר מכל השבטים⁷ – אלא הוא מוודא שיש מספר שווה של זקנים מכל שבט, ועל השניים הנותרים הוא עושה גורל⁸. ההנחה הפשוטה של התורה היא שצריך להיות ייצוג שווה לכל השבטים. לא זו אף זו, בחושן היתה אבן צבועה בצבע שונה ונבדל לכל שבט. המשמעות היא שלכל שבט יש גוון מסוים ואופי מסוים, וכולם צריכים להיות כלולים במשפט. על פי זה יובן המדרש שאבני החושן מכפרות על 'גסות הלב'⁹. הן מבטאות את הרעיון שלפיו המשפט צריך להיעשות מתוך ענווה וכבוד גם לאנשים הרחוקים מאיתנו במובנים אחרים.

כאן יש להביא דברים שנמסרו מפי הבעל שם טוב הקדוש¹⁰:

"ומכוח אותן שנשתמדו שמעתי מהרב דקהילתנו, רבי גדליה, שאמר הבעל שם טוב שהשכינה מייללת עליהם. ואמר הבעל שם טוב: כל זמן שהאיבר מחובר – היינו אפילו אם אחד חוטא, כל זמן שלא משתמד – יש תקווה שיהיה לו איזה רפואה. וכשחותכין האיבר – היינו כשנשתמד – אין לו תקנה עולמית. כי כל אחד ואחד מישראל הוא איבר מהשכינה".

כפי הנראה, הכוונה כאן היא לכת הפרנקיסטים, שהנהיג יעקב פרנק שר"י שהיתה המשך של השבתאות. בשלב מסוים הם התנצרו והבעל שם טוב אמר שהשכינה מייללת עליהם, כלומר יש צער רב בשמים מהשמד שלהם. הוא היה יכול להגיד "ברוך שפטרנו" ולשמוח באובדן הרשעים, אולם אדרבה, הוא הביע את הצער העמוק על כך שהם ניתקו מעם ישראל.

לפעמים שומעים דיבורים כאלו אל מול אנשים הרחוקים מתורה ומצוות, המאיימים לרדת מהארץ בעקבות המצב וכדו' – "אדרבה, שיירדו מהארץ, נסתדר יותר טוב בלעדיהם". אם נסתדר או לא בלעדיהם זו שאלה פרקטית, ואני לא בטוח שהתשובה לכך היא חיובית. אבל מעבר לכך – אלו דיבורים שאסור לשומעם. אלה אחים אהובים. הם טועים, מפריעים לנו מאוד, ולא צריך להיכנע להפחדות אבל מהצד השני – צריך להיות קשר של אהבה.

מעבר לעצם האהבה, יש כאן דאגה ליהדות שלהם ולחיבור שלהם לריבוננו של עולם. אנחנו יודעים שאחוז ההתבוללות בקרב מי שיורדים מהארץ הוא הגבוה ביותר, ועומד על כ-90%. אנחנו לא רוצים שזה יקרה. לפעמים אין תקנה ואלה מהלכים שאני לא יכול למנוע¹¹. אבל בנפש צריך להרגיש שגם הם חלק מעם ישראל, ואני רוצה אותם ורוצה בקרבם. אני לא אמור להיכנע לפרובוקציות, אבל אני רוצה קשר איתם. שמות בני ישראל אלה לא רק בני ישראל הצדיקים והנעלים, שחושבים כמוני, אלא בני ישראל כולם – צדיקים, בינוניים ורשעים.

משפט עם לב ואהבה

אני רוצה לעמוד על נקודה שלישית המתבארת מתוך הפסוקים. החושן נמצא על לב אהרון – הדמות שמאירה לנו את אהבת השלום ואת רדיפתו. כשאנחנו מדברים על משפט, אנחנו משתמשים במילה שמבטאת פסיקה דין. אבל אנחנו רוצים משפט עם לב. אהבה ורחמים כלפי הבאים לדין. זו שאלה גדולה מאוד איך מן הצד האחד לעשות משפט, ומן הצד השני שזה יהיה מתוך אהבה ומתוך רצון לתקן את המציאות.

הרב כותב באורות¹²:

"משפט בני ישראל, מהות החפץ הנשמתי הספוג בנשמת משיח רוח אפנו אשר יקראו לו ה' צדקנו, אשר יגלה אור משפט ה' בארץ בגבורה עליונה, השוללת כל מלחמה וכל שפיות דמים. משפט בני ישראל על לב אהרן תמצית האותיות הנשמטיות של כל ישראל, מאירה באורים ותומים, בולטות או מצטרפות".

⁷ באופן זה, יכול היה משה רבינו לטעון שמשפט פלוני הוא לא מצא אף דיין ראוי ולכן הוא לא מינה מתוכו אף שופט וד"ל.

⁸ רש"י במדבר יא כו.

⁹ תורה שלמה לשמות כח, ל אות פח.

¹⁰ שבחי הבעל שם טוב, ירושלים תש"נ אות כה.

¹¹ עיין שו"ע יורה דעה סימן שלד סעיף א' ברמ"א ובנושאי כלים שם.

¹² אורות ארץ ישראל סוף אות ז'.

יש להעמיק הרבה במשפטים אלו ונראה שהרב כתב את הדברים כ'ראשי פרקים' אשר מוטל עלינו לבארם ולפרשם. מכל מקום נקודה אחת עולה מדבריו בבירור. המשיח מכונה 'ה' צדקנו' וכדברי הרד"ק: "יקרא המשיח בזה השם ה' צדקנו לפי שבימיו יהיה צדק ה' לנו קיום תמיד לא יסור"¹³. אנחנו רוצים צדק בעולם ורוצים משפט. אבל אנחנו לא רוצים אותם מתוך מלחמה ומתוך שפיכות דמים. לפעמים אין ברירה, וחלק מהתפקיד של המשיח הוא להילחם את מלחמות ה'. אבל אם אפשר לעשות זאת בדרכי שלום – עדיף כך. החלום שלנו הוא לגלות את 'אור משפט ה' בארץ' – מתוך אהבה וחיבור לבבות¹⁴.

השבת אנו קוראים את פרשת זכור, והרמב"ם פוסק שאפילו לעמלק, שהצטוונו למחות, קוראים בשלום¹⁵. אנחנו לא רוצים מחיה ולא רוצים מלחמה. החלום שלנו כתוב על בניין האו"ם בז'נבה – כתובים שם פסוקים מהתנ"ך שלנו: "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה"¹⁶. אנחנו מדברים על משפט וצדק של משיח צדקנו ששופט עד כמה שאפשר בשלום, זו הכמיהה שלנו. כששמות בני ישראל כתובים על חושן המשפט שנמצא על הלב – זה אומר שהכמיהה שלנו היא למשפט מתוך אהבה וחיבור.

אני חושב שאלו שני הדברים שצריכים ללוות אותנו: הדבר האחד – איך אני מתנהג בחיים שלי ביושר, בצדק, בדין ובצורה נכונה. הדבר השני – לפעמים אין ברירה ואנחנו נאלצים להיאבק, אבל המאבק צריך להיעשות מתוך תחושה עמוקה של אחוה ורדיפת שלום¹⁷.

שנזכה להיות תלמידי חכמים המרבים שלום בעולם. "ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום"¹⁸.

מידי שבוע ביום שני מתקיימת בביהמ"ד של "ישיבת הגולן" שיחה כללית, העוסקת בתורת המידות ובנפש האדם, חיזוק בלימוד תורה ועבודת ה'. להבדיל משיעורי האמונה העוסקים בעיונים מהותיים וכלליים מתורת מרן הרב וכתבי ראשונים, שיחה זו הינה בעלת גוון מוסרי, ועניינה בהדרכות רוחניות, הנגזרות מן המבט האמוני, ושופכות אור על דרכו הרוחנית של בן תורה בדורנו.
תמלול ועריכה: איציק וולף | אינטרנט: הראל כהן ודביר יקותיאל | צילום: איתמר הר-טוב

¹³ ירמיהו כג, ו.

¹⁴ הדברים נוגעים לתפקיד הנוסף של החושן, מעבר להיותו אחד משמונה בגדי כהן גדול – אורים ותומים – ואין כאן המקום להאריך.

¹⁵ רמב"ם מלכים פרק ו.

¹⁶ ישעיהו ב, ד.

¹⁷ כתב החזון אי"ש (אורח חיים נו ד): וכל העונשים הוא להיות חכמת החכמים מוגבלה מאד ובלתי מספקת ליתן לפתאים ערמה, ההכרח להשתמש בעונשים להקים גדר עולם שלא יהי' העולם טרף לשיני בריאי הגוף וחלושי השכל, אבל העונש צריך להיעשות מתוך יגון עמוק נקי מרגש צרות עין בשל אחרים.

¹⁸ תהילים כט, יא.